

Hausner Gábor[✧]

A Magyar Tudományos Akadémia katona tagjai Szontagh Gusztáv Adolf (1793–1858)*

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.3.120

Szontagh Gusztáv neve úgy él a magyar tudománytörténetben, mint aki munkásságával jelentősen hozzájárult a magyar filozófiai gondolkodás fejlődéséhez. Számon tartják a magyar mezőgazdasági irodalom művelőjeként, mint a dinnye- és dohánytermesztés szenvedelmes szószólóját a 19. század közepén. Nem mellesleg korának egyik legjelentősebb irodalmi kritikusa volt. 1839-ben a Magyar Tudós Társaság Bölcséleti (filozófiai) osztályának rendes tagjává választották, a székfoglaló előadását is a magyar filozófia alapelveiről és jellemzéséről tartotta. Csak kevesen tudják, hogy fiatal korától katonának készült, rajongott a költő és hadvezér Zrínyi Miklósert, s mintegy negyed százados katonáskodása tapasztalatait felhasználva, részt vett a magyar nyelvű hadtudományi irodalom kiművelésében, amiért e jeles polihisztort joggal sorolhatjuk a katona akadémikusok közé.

KULCSSZAVAK: Szontagh Gusztáv Adolf, akadémikus, Magyar Tudományos Akadémia, hadtudomány, filozófia, kritikátörténet, gazdasági irodalom

Military Members of the Hungarian Academy of Sciences *Adolf Gusztáv Szontagh (1793–1858)*

The name of Gusztáv Szontagh lives on in the Hungarian history of science as someone who, with his work, significantly contributed to the development of Hungarian philosophical thought. He is considered as a figure of Hungarian agricultural literature and a passionate advocate of melon and tobacco cultivation in the mid-19th century. He was also one of the most significant literary critics of his time. In 1839, he was elected a full member of the Department of Philosophy of the Hungarian Society of Scientists, and he also gave his inaugural address on the principles and characterization of Hungarian philosophy. Few people know that he was trained as a soldier from a young age, was a fan of the poet and general Miklós Zrínyi, and, using his experience of about a quarter of a century of military service, he participated in the

✧ Magyar Hadtudományi Társaság – Hungarian Association of Military Science;
e-mail: ghausner@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-4837-5149>

* A tanulmány mutatóvány egy, a Magyar Tudományos Akadémia katonatagjait bemutató kiadványból, amely az MTA alapításának 200. évfordulójához kapcsolódva a Zrínyi Kiadó gondozásában lát napvilágot várhatóan ez év végén.

elaboration of Hungarian-language military literature, for which reason this distinguished polyhistor can rightly be classified among military academics.

KEYWORDS: Adolf Gusztáv Szontagh, academician, Hungarian Academy of Sciences, military science, philosophy, critical history, economic literature

A család és az iskolák

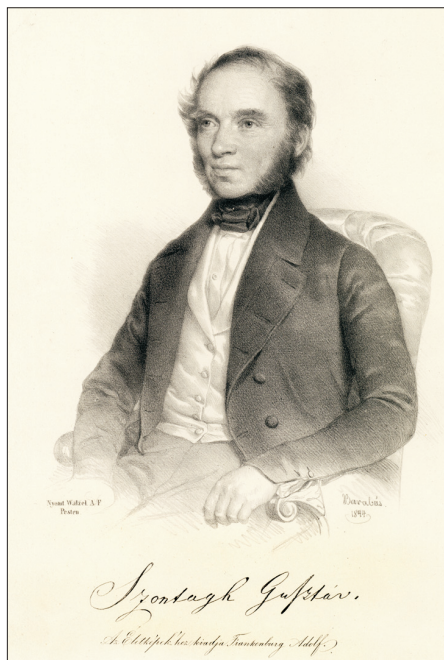
A Szontagh Ádám Gömör megyei szolgabíró, és Bodó Zsuzsanna szerelmi frigyéből fogant Szontagh Gusztáv Csetneken, atyjának a Csetnek vize partján fekvő majorsági házában látta meg a napvilágot 1793. február 9-én. A mintegy kétezer lakosú, hegyektől körülvett Csetnek éghajlati, földrajzi és népességi választóvonalat képezett észak és dél, tótság és magyarság közt. A vidék nevezetes volt dohánytermesztéséről és bányáiról. Észak felé tótok laktak, dél felé magyarok, s együtt éltek velük a közeli bányákban dolgozó német bányászok. A közbirtokosság ennek megfelelően négy nyelven beszélt: latinul, tótlul, németül és magyarul.

Az ősök német származású, Jánosaknán, Dobsinán és Iglón élő, bányászati érdemeikért armálist nyert nemesek voltak, ám Gömör megye igazgatásában is részt vettek. Az apa, Szontagh Ádám is német származású, de magyar érzelmű, Kazinczy Ferenc egykori iskolabeli társa volt; az édesanya magyar ivadék, de egy szót sem értett magyarul, gyerekeivel kizárólag németül beszélt. Mindketten az evangélikus hitet követték, és aktív tagjai voltak Csetnek jelentős létszámú evangélikus közösségének. Szontagh Gusztáv édesanyjától örökölte szellemi élénkségét; ellenben nyugodt, félelmet nem ismerő természetét, derült világszemléletét a deli, jó kedélyű, és a környéken híres táncosként ismert édesapjától kapta. Olvasni igen korán kezdett, még Csetneken, részben családi indíttatásból, részben a Tsisch-féle nevelő intézetben, ahol az alsó osztályban „édesgettett a tanuláshoz”. A protestáns német egyetemeket megjárta Tomas Tsisch a természet, a mozgás, a gyakorlati tanítás kedvelője volt, diákjait gyakran a természetben tanította, és sok mozgással kombinálta a tananyagot. Alapvetően német nyelvet tanultak, latin ábécét, olvasást, írást, emellett számtant, vallást, állattant és a természet mindennapi jelenségeinek magyarázatát.

A csetneki iskolaéveket követően Szontaghot szülei Miskolcra adták, az Avas alatt álló kálvinista iskolába a magyar nyelv tanulása céljából. Két évet töltött ott, saját bevallása szerint nem tanult ugyan sokat, de nyeresége mégis nagy volt: „megmagyarosodtam teljesen, nem csak nyelvre, ha nem szívre is, s amelletted kedélyem edződött, bátorságom gyakoroltatott s fejlett.” Utóbbira az nyújtott alkalmat, hogy Miskolcon vad, durva erkölcsű fiúk közé került, kik szüntelenül verekedtek egymás közt, a pópista deákokkal és a borbélylegényekkel. „Keblem a durva sértegetésektől eleinte fellázadt, vérzett; de utóbb a szenvedett méltánytalanságokat visszatorolván, magam is verekedni kezdtem – írta –, csakhamar észrevéven, hogy erőre nem állok hátrább, bátorságra pedig előbb, s így végre e harcias életet nem csak megszoktam, hanem meg is kedveltem.”¹

Miután az apa letette szolgabírói hivatalát, s gömöri birtokát bérbe adván, családjával Hódmezővásárhelyre költözött, 1806-ban Szontagh Gusztávot és öccsét, Ádámot

1 Szontagh 2017, 30.

1. kép.

Szontagh Gusztáv 1844-ben, Barabás Miklós rajza

(MTA Kézirattára, Ms. 5073/50)

a mezőberényi iskolába írták be, ahová három évig jártak. Ott az Európa-szerte elismert tübingiai Salzmann-intézetből jött Skolka Sámuel professzor hatására szenvedelemmel esett neki a tudományoknak, éjfélig olvasva s kivonatokat készítve különösen a természetrajz, majd a földrajz köréből, „utóbb a történetre ment át, mert az érzék után a képzelődés s emlékezet ébred fel legelőbb a gyermekben”, mint önéletrírásában megjegyezte. Sajátos fejlődését, iskoláit és önművelését, azt, hogy „miképp lett a magát híres tudósnek művelő ifjúból elvégre katona” tömören így foglalta össze: „Bátorság nem hiányzott nálam, ámbár közvetlenül ez sem bírt rá, hanem a történet nagy emberei által felhevült ábrándos képzelődésem. Életrírások által kedveljük meg az ifjúval legcélszerűbben a történetet, azért Cornelius Nepos ... rendkívül hatott könnyen fellobbanó képzelődésemre. Később Plutarchot is olvasám, Anacharsist, Istvánfit s Schiller 30 éves háborúját. Leonidás, Zrínyi, Gustav Adolph valának hőseim. Az utolsó atyámnak is kedvence volt, s rá is kereszteltettem, mert ámbár magyar szokás szerint csak első keresztnévemet használtam mindig, teljes keresztnévem Gustav Adolph. Megjegyzésre méltó itt, hogy eszményeimet nem választám a szerencsés hódítók sorából, hanem azok közül, kik magas ügyért,

2 „Ábrándozó ifjú voltam, magasan röpkedő képzelődéssel, a mellett egy neme a belső szabadsághősöknek” – írta magáról. Szontagh 2017, 36–37.

hazáért, szabadságért, emberiségért haltak. Az erkölcsi erő fensége ragadott bámulásra, s ily halált tartám a legnagyobb emberi tettnek.”²

S bár az ábrándos fiatalember kebelét magasztos hazafiúi eszmények és érzelmények feszítették (saját elmondása szerint ekkoriban „nagy hős és hadvezér” akart lenni), édesapjuk a testvéreket a pesti egyetemre küldte filozófiát tanulni. Gusztáv szorgalmasan tanulta, amihez kedve volt; kivált a természetrajzot, valamint a magyar történelmet, s rendszeresen látogatta az egyetemi könyvtárt.³

Amikor 1809-ben kiütött a francia háború Ausztria és Napóleon között, s a pesti egyetemi hallgatók körében is toboroztak, Szontagh katonának akart állni, ami csak a városban kitört, s őt is ágynak döntő tifusz miatt maradt el. A hazafiúi eszmék az apát sem hagyták hidegen, de azt kívánta gyermekeitől, hogy előbb végezzék el a jogtudományokat, „hogy megsebesülvén s tovább nem katonáskodhatván, más úton a hazát szolgálhassák”. Szontagh Gusztáv engedett az atyai tekintélynek, és a pesti egyetemi bölcséleti tanulmányok után a késmárki líceum jogi tanszékén⁴ tanult tovább, majd elvégezvén, a híres gömöri táblabíró és főjegyző, a szegények és a fogyatékosok szószólója, egyebek közt a váci siketnéma intézetet megalapító Cházár András (1745–1816) mellé ment patvariára.⁵

Katonatiszti pályafutása

Szontagh 1809-től céltudatosan készült a katonai pályára: a 179-180 cm magas, jól megtermett, félelmet nem ismerő fiatalember szorgalmasan edzette testét, szándékoltnan fűtetlen szobában aludt, és ha lehetett, gyalog járt Gömörből Rozsnyóig (mintegy 15 km), majd vissza, miáltal „kifáraszthatatlan gyalog katonának képezte ki magát”, aminek később nagy hasznát vette, amikor 1814-ben kadétként százmérföldnyi utat kellett gyalog megtennie Bécsből a franciaországi Montreau-ig.⁶

1812-ben, Napóleon oroszországi hadjáratával ugyanis újra kiújult a francia–osztrák–orosz háború, s Szontagh elérkezettnek látta az időt katonának állni. „Atyám végre unván a meg nem szűnő nyöszörgést, s látván, miképp szándékomnál törhetlenül megmaradok, nem bocsátott el ugyan, mint akartam 1812/3. télbe, s ezt igen jól tette, mert ... az akkori rettentő télben Schwarzenberg seregénél legalább orrom s fülem elfagyott volna; de nem tartott többé hátra a lipcsei csata után – írja *Emlékezéseiben* – Bátyámtól, Szontagh Lipót nyugalmazott kapitánytól Colloredo-Mansfeld tábor-szer[nagy] vezérnek ajánlva, elindultam végre egy szállítvánnyal Bécsből Kraller kapitány alatt.”⁷

Szolgálatát 1813. december 1-el kezdte meg a 33. gróf Colloredo-Mansfeld sor- gyalogezredben, kadétként (nemes tisztjelölt). A gyors előmenetel reményében és abban a boldog tudatban lépett be a hadseregbe, hogy addig ki nem elégített vágya

3 Szontagh 2017, 32.

4 Palcsó 1893, 43–46.

5 „Valami válik fiadból – felelé egyszer az avégett kérdezősködő atyámnak –, de mi, azt nem tudom; azonban hogy ügyvéd nem, azt bizonyosan tudom.” Szontagh 2017, 42.

6 Szontagh 2017, 43.

7 Uo.

a világot láthatni teljesült: „...gyakorlati pályára léptem, ki a szabad természetbe, a tett, a dicsőség mezejére a philosophia és költészet elméleti köréből, az írószoba szűk falaiból, s mindezt első lépéssel dicsőn ... Franciaországba, hogy ott halhatatlan csatákban részt véve, Európát annak zsarnokától megszabadítsam.”⁸

Az 1813. évi lipcsei csata után Napóleon szinte az összes szövetségesét (csatlósát) elveszítve Franciaországba szorult vissza. 1814. elején már több mint egymillió fős koalíciós sereg (osztrák, porosz, orosz) állt fegyverben Napóleon ellen, különböző hadszíntereken. A hadjárat Párizs és Franciaország elfoglalásáért folyt. A szövetséges csapatok a Rajna teljes hosszában áttörték a francia védelmet, majd benyomultak a mögöttes területekre. Amíg az északi szövetséges hadsereget a franciáknak Németalföldön sikerült feltartóztatni, addig a határmenti erődök körülzárása után Blücher északnyugatról, Metz irányából, míg Schwarzenberg Svájcban keresztül délnyugatról nyomult előre Párizs felé. A hadműveletek Párizstól keletre, a Szajnátnál a Marne folyóig terjedő, közel 300 mérföld hosszú medencében folytak. Napóleon előbb Bücher porosz-orosz sereget győzte le Briennenél, február 18-án pedig Montereau-Fault-Yvonne-nál vereséget mért a Karl Philipp zu Schwarzenberg vezette osztrák főszárnyának csapataira, ami az Aube folyón túlra való visszavonulásra készítette a herceget. Ebbe a helyzetbe érkezett meg Ausztrián, Bajorországon, Svájcban át Franciaországba ezredéhez Szontagh, akit a jelentős veszteségek miatt azonnal előléptettek kornétássá (zászlótartó). Az ábrándos, idealista ifjúnak kardja sem volt, mert Lőcséről való indulásakor nem tudott alkalmasat vásárolni, ezért az egész hadjárat alatt a hangeszkar egy dobosától kellett bérbe vennie. Zászlóalja 10. századához beosztva hamarosan átesett a tűzkeresztségen a franciák elleni összecsapásokban. Jellemző rendíthetetlen nyugalomra, hogy élete első ütközetében, csatáláncba felsorakozva a francia könnyűgyalogság elleni támadásra, míg szakasza fegyvertöltéssel foglalkozott, ő rágyújtott öccsétől kapott pipájára, amely miatt Récsey Ádám ezredes irgalmatlanul lehordta.⁹

Utóbb, élete delén írt önéletrrásában érdekes megfigyelést osztott meg erről a katonai bátorságról: „Rendesen azt hiszik a katonákról, első csatájában fél, azután nekibátorodik, s végre megedződik. Ez nálam ellenkezőleg történt; első tűzben sokkal több, ha nem bátorságot, de bizonyosan harcvágyat mutattam, mint a második csatában; de ez, meglehet, nem szolgálhat zsinórmértékül. Ha az embert kötélen fogják katonának, arra nincs kedve, s azután rögtön csatába viszik: elhiszem, nem sok bátorságot tanúsítand. Én ellenben régen táplált szándékom szerint jutottam ellenség elébe, kétszer tartalékban álltam anélkül, hogy a viaskodásban részt vehettem, belőlem tehát a sokáig kielégíthetetlen harcvágy mindjárt első alkalommal kitörhetett, másodikban ellenben fárasztó mars után étlen és szomjan hajtottak tűzbe; első gondolatom természetesen más nem lehetett: »adatok elébb enni.« Mihelyest azonban az ember a golyók körébe bejut, elfeledi fáradságát s éhségét, ekkor sápadt arcokat nem is lát többé, hanem elébb, támadás előtt; ekkor ideje van még a katonának meggondolni, mi vár rá; tűzbe jutván, s küzdven dühös, s a veszedelem eszébe nem jut. Egyébiránt, hol annyi ember veszélyben forog, magas és alacsony állású egyformán,

8 Uo.

9 Uo. 46.

ott ítéletem szerint valami rendkívüli bátorság arra meg nem kívántatik, hogy a sarat kiálljuk.”

Szontagh jól bírta a huzamos táborozást, annak ellenére, hogy 1814 tele az egyik leghidegebb volt Franciaországban: „Olyan voltam, mint a jégmedve, mindig mozgásban, mindig szabad ég alatt, havon hálva, – soha sem érzett testi jólétnek kéje ömlött el valómon, melyet bátor keblem annál inkább érze, mennél bizonytalanabb vala napjaim száma. A sor szélén leginkább érezzük az élet becsét, mint a kedveséét az elválás percenetében. Azonban táborozáskor bizony ép test s ifjú erő kívántatik. Az újonc, míg hozzá törődik, rendesen elébb valami betegségen esik át, s ha a táborozás oly huzamosan tart, mint az 1812-ki, 1813-ki és 1814-ki, lehet, hogy a sereg fele kórházban fekszik; ellenben ami még ilyenkor is még fennmaradt, az pusztulhatatlan, oroszlán, hyena és tigris együtt.”¹⁰ Egy kortárs tudósítás szerint a franciák ellen négy ütközetben vett részt, eközben szerezte az arcán élete végéig látszó, löporrobbanástól származó nyomokat.

A hadjárat végén, 1814 márciusában Szontagh átlépett távoli rokona, a Máriaissy András báró (1757–1846) altábornagy ezredtulajdonos vezette 37. gyalogezred kötelékébe, aki alhadnaggyá nevezte ki.¹¹ A Máriaissy-regiment Piemontban, Itáliában állomásozott, majd 1815. október végétől 1816 januárjáig gyalogmenetben áttelepült a galíciai Przemyślbe.

Szontagh új alakulatában életre szóló barátságot kötött Kiss Károly alhadnaggyal. Az ő hatásának tudható be, hogy elkezdett foglalkozni az irodalommal és a hadtudománnyal. „Itt a katonai tudományokat tanulnom kelle, s tevém ezt anélkül azonban, hogy az általános emberi művelődést szemem előtt vesztettem volna” – írta önéletrajzi adataiban.¹² Kiss Károllyal hamarosan együtt vezették az ezrednél a magyar legénység képzését, magyar írásra és olvasásra tanítását, az Európában ekkor elterjedő Bell–Lancaster (kooperatív, csoportokra bontáson alapuló) oktatási rendszerrel. Talán ebből az időszakból maradt fenn Szontaghnak egy hat részből álló, több mint 20 oldalas, datálatlan német nyelvű feljegyzéstöredéke is a tisztképzésről.¹³ 1818-ban az ezredet Przemyślből Lembergbe helyezték át. Lembergben Kiss kezdeményezője volt 1820-ban a költő, hadtudós Zrínyi Miklós születésének 200. évfordulóján tartott Zrínyi-émlékünnepélynek, amelyen Szontagh is részt vett.¹⁴

1822-ben a megtermett, jó erőben lévő Szontághot áthelyezték az ezred elit alakulatának számító gránátos zászlóaljához Budára, és kinevezték hadnaggyá. Itt már több ideje nyílt az önművelésre, és könyvekhez is könnyebben fért hozzá. „Önművelődésem pedig most tetőpontjára hágott, philosophiai irányt vett. Meggyőződésemet végtájékozása ugyan vallási volt, tisztába akartam jönni önmagammal az isten,

10 Szontagh 2017, 47.

11 Haus- Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Kriegsarchiv, Personalunterlagen, Grundbuchsblätter IR 37. Karton 2429. 1820–1840. 6/104.

12 Szontagh Gusztáv: *Életrajzi adatok*. Az academiái titoknak 1839-ki felszólítására s jövő bővebb s kijavított kidolgozásra. S. k. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) Kézirtár Történelem 2r 11. 2r.

13 Szontagh Gusztáv *eszmétöredékei a tisztképzésről*. Német nyelvű kézirat. MTA KIK Kézirtár Történelem 4r 10.

14 Ács 1986, 14.

15 Szontagh 2017, 73.

halhatatlanság és szabadság kérdései felett; de ezen kérdések feloldása szükségképp a philosophia minden mélyeibe sodort...”¹⁵

1823-ban Itáliába rendelték. Az osztrák uralom ellen forrongó Nápolyba kellett egy csapatot kísérnie. Ezen utazás kezdetén, november elején útba ejtette Szigetvárat, ahol „szent kegyelettel, mint az üdvözítő sírjához vándorló zarándok”, járta be az óváros még kinyomozható sáncait. „Magasabb érzemények soha sem dagasztották keblemet. Ezt mind utóbb az *Athenaeum*-ban adtam elő Sissay álnév alatt. És különös, nekem úgy tetszett, Zrínyi és társai hős halála még mai napiglan hatást gyakorolnak e helység lakosaira. A magyar tiszt itt saját tisztelettel fogadtatik.”¹⁶ A továbbutazást követően 1824. februárban Firenzében töltött két hetet, majd Rómában, végül márciusban ért Nápolyba. Hat hónapig tartó küldetéséről *Meine Kunstwanderung in Italien* címmel írt, kéziratban maradt naplójegyzetei szerint¹⁷ az ókori művészet remekei, Raffaello, Guido Reni, Leonardo da Vinci, Correggio, Tiziano, Michelangelo képei és szobrai, Bramante, Palladio, a nápolyi királyi palota épületei mély hatással voltak rá. Élményei ráébresztették arra, hogy nem elég képzett, „az érzék, érzelem és képzelődés” tekintetében is (ön)művelésre szorul. „1822/23. évi télben esik nápolyi utam, a legérdekesebb s legtanulságosabb életemben, mely közt műérzékemet képeztem ki, a világ legelső remekei önszemlélete által, aesthetikai önművelődésemet befejezve.”¹⁸

1827-ben „tulajdonosi segédnek”, azaz báró Máriássy András ezredtulajdonos segédtisztjének nevezték ki. Máriássy ekkor a kassai sereg osztály (divisio) élén állott, s Kassán lakott, ezért Szontagh is vele tartott. 1828-ban főhadnaggyá lépett elő. Máriássyt hamarosan Erdélybe, Szebenbe rendelték az ottani gyalogság rendbetételére, ahová Szontagh is elkísérte. Szebenből 1831-ben tért vissza Lembergbe, ahol 1832-ben alkapitánynak, 1834. októberben századosnak nevezték ki, s ismét Budára helyezték, ahol átvette az 1. gránátos század vezetését. Az akkor már több írását is publikált Szontaghnak ott szövődött életre szorosan szorosan barátsága Vörösmartyhoz, Bajza Ferenchez, Toldy (Schedel) Ferenchez és Czuczor Gergelyhez. Erről az időszakról így írt emlékezéseiben: „Segéd koromi életem, mint látni, egészen különbözött attól, melyet Budán mint gránátos hadnagy töltöttem. Itt a tudomány s a magyar irodalom foglalt el, Kassán és Szebenben a világba s a társasági élet örvényébe merültem.”¹⁹

1836-ban a gránátos zászlóaljzat (22 tisztet és 300 közlegényt és altisztet) Bécsbe vezényelték az uralkodó szolgálatára. Szontagh a város elkelő elővárosában, a gyógyvizéről híres Badenben bérelt kétszobás szállást. Ottléte alatt szorgalmasan látogatta a mozgásszervi betegségek kezelésére kiváló fürdőt, tanulta a magyar nyelv grammatikáját, s próbálta befejezni félkész filozófiai munkáit. Ám a szolgálat az elmélyült munkát lehetetlenné tette: „most tehát, mint kapitány, egyedül a gyakorlati életre

16 Szontagh 2017, 76.

17 Szontagh Gusztáv naplójegyzetei 1823–24-ből. MTA KIK Kézirattár Történelem 4r 10.

18 Szontagh Gusztáv: *Életírási adatok*. Az academiai titoknak 1839-ki felszólítására s jövő bővebb s kijavított kidolgozásra. S. k. MTA KIK Kézirattár Történelem 2r 11. 2v.; Szontagh 2017, 74; Fried 1992.

19 Szontagh 2017, 138.

20 Szontagh Gusztáv levelei Toldy Ferenchez. MTA KIK Kézirattár Magyar irodalom Levelezés 4r 97. 631.

[illegible]

2. kép.

Szontagh Gusztáv személyi kartonja

(Bécs, Haus- Hof- und Staatsarchiv Kriegsarchiv Personalunterlagen, Grundbuchsblätter IR 37.
Karton 2429. 1820–1840. 6/104.)

fordítom figyelemmel, míg előljáróim kívánságát beteljesítem” – írta 1836. június 18-án Toldy (Schedel) Ferenc barátjának Pestre.²⁰

Bontakozó irodalmi ambíciói és romló egészsége miatt 1836-ban úgy döntött, hogy leszerel. „Budán még egynehány évig szolgáltam volna, mert elértem volt, mi után mindig törekedtem, honomba visszaérkeztem; de a kiparancsolás rövid ittlét után keserített, s Bécsben minden gondolatom visszavonulásomra s a magyar irodalomra vala fordítva. Beteg voltam már elébb is, s betegnek kelle lennem, hogy nyugalmaztassam.”²¹

Személyi kartonja szerint, 1836. december 31-el bocsájtották el a szolgálatból 600 forint járadékkal.²² Ez évi szolgálati jellemzésében ezt írták róla: „németül és magyarul jól, szlovákul és latinul közepesen, franciául és olaszul valamennyit beszél. Gyakorlatozásban jó, felszerelése jó, lóidomításban jó. Műszaki ismeretekkel nem

21 Szontagh Gusztáv levelei Toldy Ferenchez. MTA KIK Kézirattár Magyar irodalom Levelezés 4r 97.147–148.

22 HHStA Kriegsarchiv Personalunterlagen, Grundbuchsblätter IR 37. Karton 2429. 1820–1840. 6/104.

rendelkezik, járatos a történelemben és a földrajzban. Közepesen jó lovas. Magaviselete az alárendeltjeivel szemben jó. Az 1814–1815-ös hadjáratot végigharcolta. Jó gazda, nem iszik, nem játszik, nem csinál adósságot, nem civakodó.”²³ Saját maga katonai pályájából az önművelést és a kiérdemelt bizalmat tartotta említésre méltónak: „Magas reményekkel kezdém katonai pályámat, de a sors nem engedé teljesülésöket. Egész szolgálatom ideje alatt azonban, miként pályámra kiművelém magamat, megkülönböztettem előljáróimtól. A főhadnagyságra kivéve, minden többi előléptetésem renden kívül történt, előttem való társaimat átugorván, mindig a legfontosabb ügyek bíztak rám, mindamellett 43 éves valék míg a főkapitányságot elérhetém, s gyöngye egészségem mellett nem vala tanácsos pályámat tovább futnom.”²⁴

Gyöngye egészsége és Kossuth-ellenes politikai meggyőződése dacára, a forradalom és szabadságharc kitörését követően, 1848 szeptemberében lakóhelyén, Pécelen elvállalta a péceli és rákosmezei nemezetőr gyalogosok kiképzését.²⁵ Ujházi László sáros megyei főispán Jellasics serege betörésének a hírére ugyanis szeptember 21-én felhívást tett közzé a felvidéki vármegyékben egy vadászcsapat szervezésére. Szeptember 23-án már örömmel tette közzé *Kossuth Hírlapjában*, hogy „az általam alakítandó szabad vadász csapatba Szontagh Gusztáv nyugalmazott kapitány beállni kész.”²⁶ Az október 18-i lapszámban pedig az Újházi-vadászok Pozsonyba, onnan a köpcsényi táborba vonulásának gyülekezőhelyéül Szontagh Gusztáv pesti lakóhelyét jelölték meg.²⁷ Szontagh nem vonult el velük, viszont 1848. decemberben felkérték a radikális kör kezdeményezésére Pest város kebeléből fölállítani határozott 400 fős vadászcsapat vezérének.²⁸ Ez volt katonai pályafutásának utolsó epizódja, a szabadságharc katonai műveleteiben nem vett részt.

Két és fél évtizednyi katonáskodását a szabadságharc után papírra vetett *Életírásában* így summázta: „Sorsom mint katona valóban csodálatos is volt. Táboroztam, csatáztam, mikor nem értettem hozzá, tudniillik katonának állván kiműveltem magamat, mint ember, de mint katona alig volt az egész seregben tudatlanabb újoncnálamnál. Utóbb békében megtanultam nemcsak a fegyvergyakorlatot, hanem a taktikát és stratégiát is, az ezredbeli iskolákban katonai tudományokra oktattam nemcsak a cadetokat, hanem egyszer ezekkel együtt a fiatal tiszteket; ezredbeli könyvtárnokká is neveztettem ki, s így kérdés nélkül mondhatom, nem csak az ezred, hanem általában a sereg tudományosan művelt tisztjei közé számíttathattam. Azonban ezen művelődés célját nem érte, örök béke uralkodván nem alkalmazhattam

23 HHStA Kriegsarchiv Wien, Conduitt Liste IR 37. Karton 114. (1824–1836.)

24 Szontagh Gusztáv: *Életírási adatok*. Az academiái titoknok 1839-ki felszólítására s jövő bővebb s kijavított kidolgozásra. S. k. MTA KIK Kézirattár Történelem 2r 11. 3v.

25 „Édes Ferim! A péczeli és csabai nemzetőrökből összeállítottak egy teljes századot, s azt én most gyakorlom fegyverben.” Szontagh Gusztáv Toldy Ferencnek, 1848. június 2. Pécel. Szontagh Gusztáv levelei Toldy Ferenchez. MTA KIK Kézirattár Magyar irodalom Levelezés 4r 97. 681.

26 „Nem szükség magyarázni, mely előnyt nyer e csapat e kitűnő, valamint a stratégiában, úgy minden egyéb tudományokban kiművelt és már a volt francia háborúban vitézül állott hazafinak egyénisége által” – írta a sajtóközleményben Ujházi László. *Kossuth Hírlapja*, 1848. szeptember 26. 75. sz. 343.

27 *Kossuth Hírlapja*, 1848. október 18. 94. sz. 424.

28 *Kossuth Hírlapja*, 1848. december 21. 149. sz. 343. Nincs írásos nyoma annak, hogy Szontagh ebben részt vett volna.

tudományomat, s midőn végre egész Magyarország fegyverben felállt, oly elagotttnak találtam magamat, hogy katonáskodásról többé nem lehetett szó. Tehát eredmény és cél nélküli volt egész katonáskodása? – kérdezhet itt valaki. Nem volt, barátim. Sokat láttam, hallottam, tapasztaltam, tanultam; legfőbb nyereségem pedig az volt, hogy ember- és világismeretet szereztem magamnak, s józan gyakorlati belátású ember lettem.”²⁹

Tudományos munkássága

A józan gyakorlatias világlátás Szontagh obsitolás utáni munkálkodásának egyik kulcs eleme, a másik a nemzeti elkötelezettség, a magyar nyelvű tudomány és irodalom (beleértve a hadtudományi irodalmat is) kiművelésének szándéka. Jóllehet Szontagh német nyelven írta első munkáit még az 1820-as évek első felében („Írónak ... német nyelven képeztem ki magamat, mert akkor magyar irodalom, értem folytonos, még nem létezett, s német-osztrák szolgálatban állván, e nyelv művelésére valék utasítva” – írta³⁰), barátja, Kiss Károly heves dorgálására utóbb magyarul kezdett írni. Kiss szinte „hajon fogva hurcolta” a magyar irodalomba.³¹ Szontagh első magyar nyelvű próbálkozása 1826-ban *Tudományos Gyűjteményben* jelent meg a *Bajnoki harc* *Takács Éva ügyében az asszonyi nem érdemei s jussaiért* címmel – igaz eredetileg ezt is németül fogalmazta, s Kiss fordította magyarra. Érdekessége, hogy az élete végéig aggregény Szontagh a nők irodalmi egyenjogúsítása, a lapban durván megtámadott író, Takács Éva mellett szállt sorompóba, felingerelvén őt az a korabeli nézet, mely szerint „a nőnem főzzön s vasaljon, de ne foglalkozzék litaratúrával”. A következő esztendőben ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény* hozta *A litteraturai kritikás folyóírásokról* című írását Tusko Simplicius álnéven, mintegy előre jelezve kritikai hajlamát és törekvéseit. Alapgondolata, hogy „Tulajdon nemzeti literatura csak tulajdon művészi értelem, tehát tulajdon kritika által leszen lehetséges”.³² A korai bölcséleti tanulmányok (például a nyelvek természetéről) és irodalomkritikai cikkek, valamint szépírói kísérletei a Magyar Tudós Társaság figyelmét is felkeltették, olyannyira, hogy 1832-ben Szontághot levelező taggá választották.

Kritikusi és bölcséleti pályája azonban csak ezt követően teljesedett ki.³³ Szontagh leszerelését követően szinte azonnal Pestre ment, ahol bekapcsolódott a Kiss Károly, Vörösmarty Mihály, Bajza Ferenc és Toldy Ferenc körül kibontakozni kezdő magyar irodalmi és tudományos életbe.³⁴ Korábbi szépírói próbálkozásaival felhagyott, annál értékesebb munkát fejtett ki kritikusként. Figyelmének középpontjában a reformkori magyar regény és drámairodalom, valamint a filozófiai gondolkodás állt. A

29 Szontagh 2017, 54. Erről lásd még Tanárky Sándor halálára készített emlékbeszédét: „Tekintetes Társaság! Országos veszélyekben nyílik a katonának pályája, virul becsülete, dicsősége; hosszas békeségben elfelejtetnek vészes időkben szerzett érdemei, s zsoldról szólnak, mintha életet és egészséget pénzért el lehetne adni, mintha pénzzel illy áldozatokat meg lehelne jutalmazni!” Szontagh 1842, 211.

30 Szontagh 2017, 100.

31 Uo.

32 Szontagh 1827, 98.

33 Császár 1918.

34 Szontagh 2017, 151.

Vörösmarty és Toldy szerkesztésében megjelenő *Figyelmező* című lapban 1836 és 1840 között minden megjelent értékes regényről hallatta véleményét. Lelkendező kritikát írt többek között Jósika Miklós első regényéről, az *Abafiról*, az alábbi elhíresült kezdőmondatral: „Uraim, le a kalapokkal!”, Eötvös József *Carthausi* című regényéről, Szigligeti Ede három történeti drámájáról. E mellett állandó munkatársa volt az *Athenaeum* és a *Tudományos Gyűjtemény* című lapoknak. Kritikai munkásságáért 1836-ban a magyar irodalom ápolására megalakult Kisfaludy Társaság is tagjai közé hívta, ahol aktívan részt vett a Társaság által kiírt irodalmi és filozófiai pályázatok bírálatában, felolvasásokat tartott művészeti kérdésekről, Kisfaludy Károly munkásságáról.

1835-ben Szontagh írta az első komoly magyar reflexiót Napóleon 1823-ban megjelent emlékiratairól, egyúttal a hadakozás új, Napóleon által folytatott módozatairól a Toldy szerkesztette *Tudománytárban*. Ebben már készül a később, a Tanárky Sándor felett elmondott emlékbeszédben megfogalmazott nézete a hadtudományról és a nagy hadvezérek szerepéről: „A hadvezetés elvei azok, melyeket a nagy vezérek követtek, kiknek magas tetteiket a történetírás fentartá: Nagy Sándor, Caesar, Hannibal, Gusztáv Adolf, Turenne, Ödön herczeg, és Nagy-Friderik... A fővezérek vagy tapasztalások, vagy lángeszök által vezetettek. Tactica, fejtekezések (evolutions), katonai földmérés és pattantyúság tudománya: ez mind könyvekből tanítható, mint a geometria; de a hadvezetés főntebbi ismeretei csak tapasztalás, vagy nagy vezérek táborozásai és csatái studiuma által szerezhetők... Szintűgy a hadiművész, a mindennapi gyakorlások (exerpitiumok) grammaticája; ezután jó a hadtudomány theoriája; kövesse a nagy hadvezérek »remek háborúi« éles vizsgálása; 3. fejezze be Napoleon vezéreinek száz csatáinak tapasztalása, így azután ki természettől tehetségekkel megajándékozott, biztosan kiállhat a haza határára.”³⁵

Az 1830-as évektől a filozófia került Szontagh érdeklődésének homlokterébe, részint mivel a filozófiát az egyetemes emberi műveltség tetőpontjának tartotta,³⁶ s az volt a meggyőződése, hogy a nemzeti kultúrához – az irodalom mellett – hozzá kell tartoznia a nemzeti filozófiának is, részint mert ebben szintetizálta határozott politikai állásfoglalását, teoretikus nézeteit és gyakorlati életvezetését. Ennek lényege az ábrándos filozófiai és politikai idealizmus elutasítása. A kantianus Szontagh egész filozófiai munkásságán végigvonul a Hegel idealista filozófiája elleni csatázás, a „Hegelnek hazánkban elszaporodott követőivel” folytatott vita,³⁷ és ezzel párhuzamosan a Kossuth-féle politikai idealizmus bírálata. Szontagh Kossuth politikai idealizmusa helyett Széchenyi István politikai és társadalmi nézeteit osztotta, ahogy írta róla „Széchenyi építeni akart, építeni, amint a körülmények engedték; neki a kivihetőség, a siker fő szempont volt... Kossuth Lajos ellenben mindig csak az elvet tartá szeme előtt, valósulása neki társadalmi postulatumként tűnt elő, melyet nemcsak követelni, de ki is kívni a szabad elvű polgár- és hazafinak kötelessége ... Kossuth Lajos megátalkodott politikai idealismusának lényegesen felforgatónak kellett válnia, s amint nagy volt izgatásban és lerontásban, tehát mint forradalmi ember s e tekintetben egyike a legnevezetesebbek egyéneknek a világtörténetben; éppen oly kicsinynek

35 Szontagh 1835, 160–161.

36 Szontagh 1856, 161.

37 Mészáros 1984.

mutatkozott mint status férfi... Kossuth Lajos szertelen, embert s világot nem ismerő politikai idealismusa egy országot romba döntö, egy nemzetet hozta sírja szélére. Így ítélt, így kell ítélnie a kortársnak, ki cselekedeteinek eredményeit szeme előtt látja, tehát számításai helyességének végpróbáját.”³⁸

Szontagh a kor kulturális nacionalista felfogásának jegyében megpróbált kiépíteni egy sajátosan magyar filozófiát, és ezzel együtt a magyar filozófiai műnyelvet. Kortársa, Hetényi János mellett a magyar egyezményes filozófia képviselőjeként és megalapítójaként tartjuk számon.³⁹ Első, nagyobb lélegzetű filozófiai munkáját még katonaként kezdte írni, de könyv formában csak 1839-ben jelent meg. A *Propylaeumok a magyar philosophiához* címe szerint bevezetésnek készült a magyar filozófiába. „A philosophiának köztünk meghonosítását s önálló művelését előmozdítani levén munkám’ legáltalánosabb célja, összehasonlító criticával világosítani fel eddig a világ-philosophia’ módszereit, rendszereit s fő irányát napjainkban; tekintsünk már most saját philosophiai literatúránkra, hogy állapotját s viszonyait megismerve, megalapíthatása’ s előmenetele’ szükségait meghatározhassuk.”⁴⁰ Az előszóban Szontagh megfogalmazta a magyar filozófiai műnyelv megteremtése érdekében általa követett elveket: „...új műszavakat nem gyártottam, hanem a már fenlévőket, minden különcködés nélkül, s egyezésre törekedvén, józan critica szerint, szemelém ki, jobb íróinkat s legújabb szótárainkat szemmel tartva...”, és lajstromba foglalta a filozófiai fogalmak javasolt magyar műszavait: fogalom, észlelés, szemlélet, szemlélődés stb. A munka első könyve a filozófia fogalmát, mód- és rendszereinek kritikáját tartalmazza, a második könyv a legújabb skót, német és francia filozófia történetének vázlatát nyújtja. Befejezésül pillanatképet rajzol a magyar filozófiai irodalomról Apáczai Csere Jánostól saját koráig.

A művet jelölték az 1839. évi akadémia nagyjutalomra (200 arany) Fényes Elek *Magyarországnak és hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben tárgyalása* című munkájával együtt, és bár a vizsgálók a jutalom felosztását ajánlották, a tagság titkos szavazással a fel nem osztás mellett döntött, s végül Fényes Eleknek ítélte oda a nagyjutalmat.⁴¹

Szontagh hamarosan megírta könyve folytatását is *Propylaeumok a társasági philosophiához tekintettel hazánk viszonyaira* címmel, amelyben társadalomfilozófiai nézeteit összegezte a reformkor magyar politikai vitáinak kontextusába ágyazva. A kötet közvetlenül kapcsolódott a Széchenyi–Kossuth-vitához, ám a cenzúra olyan sokáig visszatartotta a kéziratot, hogy annak kimenetelére már nem lehetett

38 Szontagh 2017, 52. „Politikai nézeteiben Szontagh Gusztáv szintúgy duaelista, mint a philosophiában. Mint itt a létezőből indul ki s azt ész által magyarázni igyekszik, a tapasztalást az ész törvényeivel egyesítvén, úgy politikában neki a fenálló az első, az eszme a második, mellynek útmutatása s iránya szerint azt javítani szükség. Élettapasztalása s a forradalmak komoly vizsgálata kétségtelenné tévők előtte, hogy politikai téren iseszmékből állodalmakat nem lehet szerkeszteni, s zenebonás rombolási düh czélt téveszt, legbiztosabb s sebesebb haladás pedig békés törvényes után csak akként eszközölhető, ha mindenekelőtt a fennállót bonyolódott viszonyaiaval s érdekeivel komolyfigyelemre méltatjuk, s a társasági eszményhez lépcsőnként közeledünk.” *Életképek*, 3 (1845): 9 (03-01). 278.

39 Vajda 1937; Mester 2006; Horkay 2018.

40 Szontagh 1839, 15.

41 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* V. Buda, 1842, 85–86.

befolyással, s végül csak 1843-ban jelenhetett meg. Filozófiai munkáiban is kifejtett meggyőződése, miszerint a vallás eszméi az alap, melyen az igazság, szépség, jog és erény eszméi alapszanak, zajos vitákat váltott ki. Szontagh ezért a következő évek különféle írói neveken megjelentetett írásaiban igyekezett megvédeni nézeteit, politikailag aktualizált formában. A reformkori „hegeli pör” idején ő volt a magyar hegelianusok legfőbb ellenfele, az ellentábor hangadója. Az 1850-es évek második felében, halála előtti években éles ellentétbe került Erdélyi Jánossal is, vitájuk csak halálakor szakadt félbe.⁴²

Ennek ellenére Szontághot a magyar filozófia megteremtése érdekében kifejtett munkássága alapján a Magyar Tudós Társaság már 1839. november 23-án rendes taggá választotta, a Nyíry István halála következtében a filozófiai osztály vidéki tagjai közt támadt üres helyre.⁴³ Szontagh akadémiai székfoglalóját a következő esztendő őszen tartott XI. nagygyűlésen olvasta fel *A magyar philosophia alapelvei és jelleme* címmel.⁴⁴

Az 1840-es években már vidéken élt és gazdálkodott, ám rendszeresen feljárt Pestre barátaihoz, Kisshez, Toldyhoz, és részt vett az összetartó tudós kör, ahogy ő hívta „rétes társaság”⁴⁵ gyakori zugligeti összejövetelein és természetesen a Tudós Társaság munkájában is. A Társasághoz megjelentetés végett benyújtott filozófia és történeti munkákat elbíráló bizottság tagjai közé választották 1837-ben és 1838-ban is,⁴⁶ emellett ugyancsak az Akadémia megbízásából már az 1830-as évek vége óta foglalkozott a magyar hadi műnyelv és a hadtudomány helyének, szerepének kérdésével.

Utóbbiban jelentős szerepet játszott a magyar tudományosság helytelen arányairól vallott, és a szabadságharc bukása után felerősödött felfogása: „Melyik nemzet mulatja a legnagyobb haladást? Az éjszak-amerikai. Mily arányban műveli ez irodalmát? Majdnem kirekesztőleg azon ágait, melyek az életben közvetlen hasznúak: a hadtudományt, a gazdászatot, a reális tudományokat. Ott az elmélet úgy szólván csak a gyakorlat végett van... És végre miért nem bír a német, minden tudománya

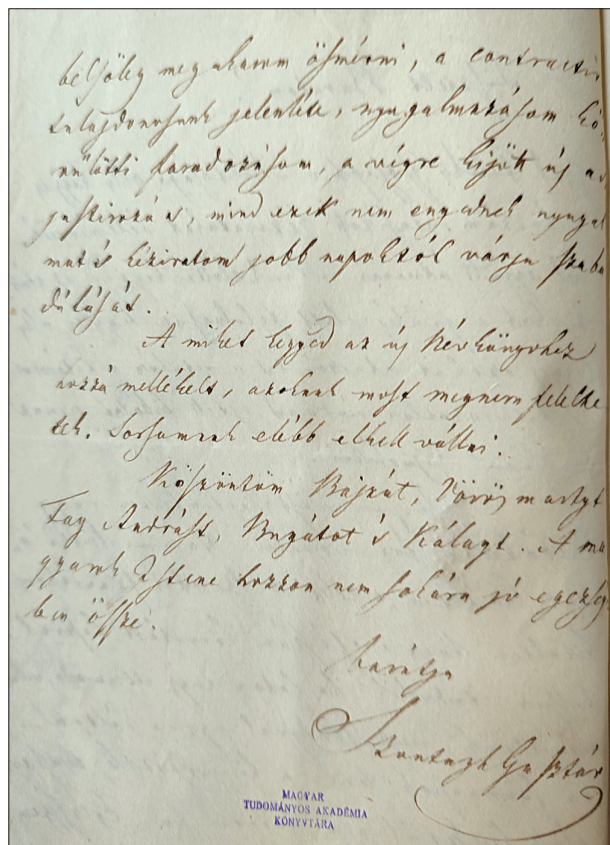
42 Szontagh 1857. „Szontagh a negyvenes évek elején a nagy magyar Hegel vitában leteperte a hegelistákat, ezek elhallgattak. De most majdnem két évtized múlva Erdélyi szeges írásaiban a »berlinismus« egyszerre föltámad s bosszút áll a régi diadalért” – írta Kornis Gyula: Kornis 1926, 103; Pukánszky 1922, 322–323.

43 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* V. Buda, 1842, 31. Ezzel a választással állhat összefüggésben életrajzi adatainak sajátkezű összeírása 1839. május 10-ről. Szontagh Gusztáv: *Életrajzi adatok*. Az academiái titkok [Toldy Ferenc, a Magyar Tudós Társaság titkára] 1839-ki felszólítására s jövő bővebb s kijavított kidolgozásra. MTA KIK Kézirattár Történelem 2r 11. 3v.

44 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* V. Buda, 1842, 73. Egy kései munkájában így ír erről az általa képviselt magyar filozófiáról: „A philosophia, akár mint vesszük a dolgot, s itt egy sajátos, mint pontos vizsgálatok után meggyőződtem, semmi jelenkori idegen irodalmi befolyásoktól nem határozott, tehát eredeti, ezen academia keblében született, s mint már most elhatározottan mondhatom, legszigorúbb értelemben magyar philosophiáról van szó.” Szontagh 1856, 161.

45 Szontagh Gusztáv Toldy Ferencnek, 1836. május 5. Baden. Szontagh Gusztáv levelei Toldy Ferenchez. MTA KIK Kézirattár Magyar irodalom Levelezés 4r 97. 629b. „Nagy tehetségük, ismereteik, nemes lelkük s nemzeti szellemük vonzottak hozzájuk. Mi, academicusok ekkor hetenkint rendszeren egyszer kirándultunk a Zugligetbe a hegyek közé nagy számmal; levesbe gombóc s tészta ételnek tejeles rétes nem hiányzottak soha” – írta emlékezőseiben. Szontagh 2017, 147. Erről egyébként Kiss is említést tesz 1837. június 16-i naplóbejegyzésében: „Szontagh, Gabriely, Bugátt, Lutzerbacher, Vörösmarty, Bajza, Barabás, Kaskovics, Czuczor társaságában Zugligetben sétáltunk. Ebéd az Istenszemnél...” Idézi Ács 1986, 45.

46 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* IV. Buda, 1840, 36, 54.

3. kép.

Szontagh Gusztáv levele Toldy Ferenchez, Bécs, 1836. augusztus 25.

(MTA Kézirattár Magyar irodalom Levelezés 4r 97. 622.)

mellett, politikai fontosságra vergődni? Mert elméletbe sülyedt, mert az eszményi philosophia szellemét a valóságtól s élettől elvonta...

Nem műveljük a hadtudományt, a gazdaszatot, a reális tudományokat, hanem minden felett a történetet, nem az újabbat, hanem a mennél régibbet, hol nincs is historia többé, mert a mythológia kezdődik... Ily aránytalanságnál nemzeti életünk helyes arányosságban ki nem fejlődhet. Szükség tehát hogy a nemzet s értelmiségének szellemdúsabb része figyelmeztessék, szükség kívált most, midőn politicai téren a határtalan s minden tájékozást megvető lelkesedés tönkre tesz. Reflectalnunk s jobban eligazítva újra folytatnunk kell nemzeti életünket."⁴⁷

47 Szontagh 1850–1851, 378–379. A gyakorlati tudományok fontosságát, sőt, elsőbbségét valló felfogással még Szontagh barátja, Toldy Ferenc sem értett egyet. Toldy 1851, 469–486; Wenzel 1851, 305–329, 8: 431–457, 9: 586–499. Szontagh válasza: Szontagh 1850–1851, 695. Lásd még Szontagh 2017, 173. Vö. T. Szabó 2003.

Így, amikor a Magyar Tudós Társaság az 1838–39-es évben Tanárky Sándor rendes tag javaslatára fölvette a nyelvi munkálatok (egyebek között a nagyszótár és a tájszótár) sorába a hadtudományi műszavak megállapítását és egy betűrendes hadtudományi szótár elkészítését, Szontagh természetesen vállalt szerepet a munkában. A munkálatok vezetésével Tanárkyt bízták meg, aki mellé kijelölték Lakos János tiszteleti, Baritz György, Kiss Károly és Szontagh Gusztáv levelező tagokat, azzal a megbízással, hogy egymástól függetlenül készítsék el a műszavak jegyzékét. Megjegyezve, hogy „tartsák folyvást különösen a francia hadtudományi műnyelvet szem előtt, illő figyelemmel lévén másfelől a már meglévő vagy éppen divatozó magyar szavakra és a nyelv grammaticai tulajdonaira” figyelembe vevő magyar megfelelőjüket. Az így elkészítendő javaslatok egybevetésével és „a fogalmakat leghelyesebben kimerítő, s így elfogadás és közhasználatra legajánlatosabb kitételek”, azaz a szótár végső összeállítására Tanárky, Kiss és Szontagh lett felszólítva. Az elkészült szótárt a Társaság kisgyűlésén kellett jóváhagyni, majd nyomtatás végett a nagygyűlésnek beterjeszteni.⁴⁸ Az 1834-ben megjelent *Mathematicai Műszótárba*, az 1843-ban közreadott *Hadi Műszótárba*, a készülő *Hadtudományi Műszótárba* és az akadémiai *Nagyszótárba* a Szontagh által összeírt műszavak is bekerültek.⁴⁹ A reformkorban ők hárman, Tanárky, Kiss és Szontagh tették a legtöbbet a hadi műszavak magyarosításáért, a korszerű magyar katonai nyelv megeremtéséért.

A külföldi klasszikusok magyar nyelven való megjelentetése részét képezte az akadémia magyar hadtudomány fejlesztését célzó erőfeszítéseinek. 1839-ben Szontagh volt a Tudós Társaság részéről felkért egyik bírálója két hadtudományi fordításnak, amelyet megjelentetés céljából nyújtottak be az akadémiának. A *hadtudomány elemei* (*Beiträge zum praktischen Unterricht im Felde*) című, Kiss Károly által magyarított munkának, illetve Károly főherceg *A stratégia elvei* című művének, amelyet Tanárky Sándor fordított.⁵⁰ Ez utóbbról írt véleménye ezekkel a sorokkal kezdődik: „Kinézéseink a hadi literatúrára nézve nem éppen kecsegtetők. Aki eddig elé a katonai pályára szánta magát, tudományos oktatást a magyar nyelvben s előadásban rendesen nem nyert, mivel az ebbéli oktatások hazánkban csak az utolsó években terjedtek el, részint pedig mivel arra az ausztriai hadszolgálatban szükség nincs.” A német szolgálati nyelv használatából adódó nehézségek mellett azt is kiemeli, hogy „a tiszt tudománya a tactika, a stratégia csak a vezéré, nagyban csak ő alkalmazhatja elveit. A tisztnek tehát erről csak elméleti ösmerete lehet, s csupán annak, ki magát nagyobb fokok elnyerésére kiműveli, vagy arra hadiintézeteinkben oktattatott s a hadvezéri karnál (*Generalstab*) használtatik.”

Mindezen elcsüggesztő körülmények ellenére – mondja – „a hadtudomány nyelvünkbeni honosításával lehetetlen felhagynunk, már annál is kevésbé, mivel gyakorlati befolyása társasági életünkre végtelen fontosságú, mivel elvei alkalmazásától a külbátorság, sőt a haza fennállhatása s annak jövődő dicsősége függ.”

48 A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. V. Buda, 1842. 4–5.

49 Markó 1960; Ács 1998, 290.

50 A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. IV. Buda, 1840. 78.

51 Vélemény Főlséges Károly főherceg Stratégiája Tanárky őrnagy úr által benyújtott fordításáról. MTA KIK Kézirattár RAL 7/1838.

A nyelvi javítások sokasága ellenére is Tanárky fordítását ezért ítéli fontosnak és használhatónak, s a javítások után elfogadhatónak tartja.⁵¹

Tanárky 1839. december 29-én bekövetkezett halála után a Tudós Társaság Szontaghot kérte föl emlékbeszédének megírására.⁵² A Társaság XI. nagygyűlésének Pest vármegye nagytermében, nagy hallgatóság előtt megtartott kilencedik ülésén, 1840. szeptember 8-án Toldy Ferenc titoknok olvasta fel Szontagh emlékbeszédét. Tanárky hadtudományi munkásságának méltatása mellett Szontagh ebben részletesen kifejtette nézeteit a hadtudomány jelentőségéről, a magyar hadtudomány állapotáról és a Magyar Tudós Társaság szerepéről. Először meghatározta a tudományok rendszerében a hadtudomány helyét és jelentőségét. Azt állította, hogy a hadtudomány „a tudományok királynéja, mivel a többiek annak oltalma alatt virágoznak; haladása s hanyatlása a nemzetek történetében korszakot képez... e fejedelmi tudomány gyakorlata tartja fenn az álladalom függetlenségét”. Ha tehát a hadtudománynak ilyen jelentősége van a társadalom fejlődésében az „illy végtelen fontosságú tudomány oly intézetnél, mellynek a tudományok és művészetek művelése tűzetett ki célul, tekintetlenül nem maradhatott.” Szontagh Tanárky felfogásától eltérően, aki szerint a hadtudomány a matematika elvein alapul, Jominit követve a hadtudományt a hadművészettel azonosította, és helyesebbnek tartotta, ha nem tudománynak, hanem művészetnek tekintik. „A hadtudomány elvontan tekintve, kevés, igen egyszerű elvekből áll; de alkalmazásában végtelen, s nem tudomány többé, hanem művészet, a művészetnek pedig a lángész teremt szabályokat; a hadtudomány e tekintetben a nagy hadvezérek hadi munkálatairól elvont elmélet. Eredeti írók ennél fogva, a hadtudományban kivált, csak a vezérek lehetnek, vagy a tábornoki kar azon főtisztjei, kik a fővezérhez közel állanak s terveikben részt vesznek. Így nyertük a legújabb időben Napóleon, Károly főherceg és Jomini eredeti munkáikat, mikkel e tudomány elmélete haladott.”⁵³

Szontagh Tanárky halála után is részt vett a szótári munkálatokban, amelynek vezetésével a Magyar Tudós Társaság Kiss Károlyt bízta meg.⁵⁴ A korszerű magyar vezényleti nyelv még 1848-ban is foglalkoztatta, a nemzetőrök kiképzése okán.⁵⁵ Hadtudomány iránti elkötelezettségét, eszményeihez való ragaszkodását élete végéig az is mutatja, hogy Toldy Ferenc felkérésére annak *Irodalmi arcképek* sorozatába (amely 1856-ban jelent meg), ő írta a Zrínyi Miklós hadtudományi műveiről szóló

52 Lásd erről Ács 2012, 22–25.

53 Szontagh 1842, 204–213. Vö. Ács 1991, 39.

54 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* V. Buda, 1842. 38.

55 1848. júniusban, a péceli nemzetőrök fegyvergyakorlásáról beszámolva, Toldy Ferencnek megjegyezte, „harc commando szavaink még nagyon rosszak, idő kell ezeknek kiművelésére... E tekintetben mi ketten, ha kezét fogunk, valami célszerűt lendíthetnénk, s a magyar nemzetnek szüksége van rá. Gálnak [Gál Sándor] műszavai egészben el nem fogadhatók, nem is hangzanak jól, s grammaticailag sem helyesek. Te nemzetőr vagy s philológus, én szolgált katona, bennünk kettőnkben tehát nyelv és tárgy tekintetben összesítve van mi helyes és célszerű commando-szavak szótára megkíváncsatik. Pillants be Gál munkájába, s jegyezd meg azon szavakat, miket nem helyesled. Én is azt teszem. Ha azután az őrsereg szabályai a minisztérium által kiadatnak, kritikát írunk rá, kijavítjuk, ami kijavítandó...” Szontagh Gusztáv levele Toldy Ferenchez, Pécel, 1848. június 2. MTA KIK Kézirat-tár Magyar irodalom Levelezés 4r 97. 681. A magyar commandó-szavakról (pl. vezénylet) rövid észrevételt közölt a *Kossuth Hírlapja* egyik számában is: *Kossuth Hírlapja*, 1848. augusztus 12. 37. sz. 166.

fejezetet. Értékelése szerint Zrínyi „minden gondolata, érzése és vágya, tette a hon körül forgott, ezt tartá szem előtt az élet és irodalom pályáin, mint bán, mint író és költő.”⁵⁶

A magyar irodalomkritika, a filozófia és a hadtudomány nemzeti nyelvű művelése mellett Szontagh fontosnak tartotta a hazai gazdaságot, a gazdasági irodalom fejlesztését is.⁵⁷ Az 1840-es évektől előbb Rozsnyón, majd Miskolcon élt és kertészkedett, végül Pécelen telepedett le, ahol élete hátralévő nagy részét ennek szentelte. Ezt is összefüggésbe hozta sajátos gyakorlatias világszemléletével: „1841. évben dinnyét kezdtem termesztetni Miskolcon, 845. dohányt Pesten, s e foglalatosságok életemben nagy szerepet játszottak, hogy itt róluk bővebben kell szólnom. 1841. kisétáltam egy szép tavaszi reggelen házi uraimmal, a fiatal Kun testvérekkel házunk kertjébe. Valamire használni kellett azt, de egy sem volt kertész, s egyiknek sem volt kedve hozzá. Végre indítványozám, hogy dinnyét termesztsek, s ez nagy helyeslést nyert. A kertet saját kezeinkkel felástuk, magvakat szereztünk, elültettük, s én lettem a főkertész. A munka és tanulás közt (mert eleinte teljesen semmit sem értettem) kedvem nőttön nőtt, s végre, midőn láttam, hogy dinnyém pompásan díszlenek, szenvedelmemmé vált. A kertnek szerencsénk jó földje volt; s az időjárás kedvezett, sok és nagy dinnyém teremtek; de nem jók, mert a fajokat meg nem válogattuk. No hiszen, gondolám magamban, majd szerzek én magvakat, jobbnál jobbat, s kitanulom a dinnyetermesztés minden bibéit, hogy hozzám hasonló dinnyész nem lesz a két magyar hazában. És valóban szenvedelem csodálatos munkásságot fejtett ki bennem...

És mi volt célom ezen, másoknak sokszor mulatságosnak látszó, eget-földet mozgó szenvedelemnek? Indító okaink az ilyesekben eleinte személyesek, de midőn láttam, hogy törekvéseimnek sikere van, utóbb kiterjeszkedtem az egészre, s a közönségre hatni iparkodtam. Hogy önző szándékaim nem voltak, de a legkisebb mértékben sem, mutatja az, miszerint életemben egy dinnyét s egy csomó dohányt sem adtam el.

Legközelebbi célom a termesztéseknél a testgyakorlat volt. Katonáskodási időmben eleget mozogtam, s nyugalomba kerülén, nagyon is mohón írásra adtam magamat a philosophiai s később a political propylaeumokat készítvén, a mellett pedig, kivált Toldy barátomtól unszolva, az *Athenaeumban* és *Figyelmezőben* számtalan cikkel fellépve: aranyerem elkezdett szaporodni, sőt másképp ép idegeim rendülni kezdtek. Elmulaszthatlannak látszott a tollat kapával egyesíteni, hogy a szellemmel együtt a test is gyakoroltassék. És itt a hely, hol nézeteimet egy az életben felette fontos tárgyról elő kell adnom. Ember test-lélekből állván, szükség, hogy mindkettő aránylag fejlesztessek, s gyakorlatban tartassék, másképp emberben az összehangzásnak s tökélynek enyészni kell...

Dinnyéimet és dohányomat pedig tudományos célból művelém; nem hogy kereskedést űzzek, hanem legtökéletesebb termesztési módjukat kivizsgáljam, a legjobb

56 Toldy 1873, 10–24, a 2. rész:16–24. „E fejezetet kérésemre Szontagh Gusztáv barátom dolgozta, s az mint kiegészítője a képnek innen el nem maradhatott.”

57 „Szontagh Gusztávnak a philosophián s politikán kívül még egy egészen más természetű munkaköre is van, s ez a dinnye- és dohánytermesztés” – írta róla egy kortárs. *Életképek*, 3 (1845): 9 (03-01). 278.

fajokat megszereztem, s eredményeimet azután külön monographiákban a magyar közönség használatára közrebocsáthassam, mi meg is történt: dinnyészeti munkám széltiben vétetett és használtott.”⁵⁸

A dohánytermő vidékről származott, élete végéig szivarozó Szontagh tehát elsjátította a dohány- és a dinnyetermesztés csínját-bínját, a gyakorlati kérdések mellett olvasta a külföldi gazdasági szakirodalmat, és maga is fontos könyveket és szakcikkeket jelentetett meg erről. 1843-ban adta ki *A szenvedelmes dinnyész. Körülményes útmutatás jeles dinnyék termesztésire* című úttörő munkáját, amely olyan sikeres volt, hogy 1863-ig három kiadásban látott napvilágot, 1846-ban pedig az *Útmutatás-át az okszerű dohánytermesztésre*. Utóbbit már a Magyar Gazdasági Egyesület kiadásában, amely munkássága alapján 1845-től fölvette rendes tagjai közé.⁵⁹ 1846-ban a Gazdasági Egyesület a dohánytermesztési jeles útmutatásért a kir. kincstár által megajánlott 20 arany jutalmat Szontaghnak ítélte.⁶⁰ Az Egyesület munkájában aktívan részt vett, egyebek mellett a beküldött dohány- és szivarmutatványok bírálóbizottságának elnökeként, az első gazdasági kiállítás dohány- és egyéb termékeinek bírálójaként,⁶¹ és rendszeresen közölt cikkeket például az országos terménykiállításokról, a dinnyészetről, a trágyszerekről stb. a *Magyar Gazda* és a *Gazdasági Lapok* hasábjain, miközben a kortársak szerint szivar és kávé mellett igen jó vezércikkeket írt a *Pesti Napló*ba is.

A *Gazdasági Lapok*ban 1857-ben beszámolt például arról, hogy egy száron 46 érett dinnyét termesztett.⁶² Az általa nemesített, messze földön elhíresült dinnyék magjaival is cserekereskedett. Mindebből meg nem gazdagodott, élete végén szerényen élt, egy anekdota szerint egyszer Széchenyi is meglátogatta, megnézni, hogy húséges elvbarátjának van-e egyáltalán télikapátja a téli időkre.⁶³

Élete végéig dolgozott *Életírásán*, amely azonban befejezetlen maradt, és csak jó száz évvel később jelent meg,⁶⁴ valamint egy másik, általa nagyon fontosnak tartott

58 Szontagh 2017, 125–128. A későbbi esztendőkről is szól: „1846, 47. és 48. évben Pécelen termesztettem dohánnyt s dinnyét, az 1849. évi nyarat a Rákoson töltöttem gróf Festetics nyári kastélyában. Ez volt legszerencsétlenebb kertészeti évem, mert az ellenséges seregek telkemen táboroztak, s kétszer dinnyeföldemen össze is csaptak.” uo. 161.

59 *Pesti Hírlap*, 1845. 432. sz. 118.

60 *Magyar Gazda*, 6 (1846.) 21: 359.

61 *Gazdasági Lapok*, 1857. 24–25. sz. 315.

62 *Gazdasági Lapok*, 1857 40. sz. 537; „Az időjárás itt Pesten száraz, napos és meleg volt, tehát a dinnye jószágát előmozdító, s kizárólag a legjobb fajokat mivelve, dinnyéim természetesen jobbnál jobbak voltak. Első célomat tehát teljesen elértem. De kitűztem én magamnak még egy másikat is, mely már múlt évben hajótörést szenvedett, s az idén is hasonló szerencsétlenségben részesült, és pedig szintazon okból. Mennyi dinnye teremhet és érhetik meg egy tövön!– ezt szándékoztam ismételve tisztába hozni. A kívánt sikert múlt évben a száraz időjárás akadályozta, s az idén is szintúgy jártam; fészkeimet az eső egyszer sem hatotta át igazán, s az ember a legnagyobb termést bizony csak az Úr Isten segítségével eszközölheti. Az amerikai ananász fészken — hol a remélt csudának kellett volna történnie — megért 46 példány.” Szontagh Gusztáv: 1857-diki dinnyetermesztésem. *Gazdasági Lapok*, 1857. 42. sz. 563–564.

63 Szontagh is megörökített egy beszélgetést Radvánszky Antal volt zólyomi főispánnal, aki „egykor előttem panaszlá, hogy Cebe tábláját [szorzótábla] 6-szor 6-nál feljebb mindig elfeledi; és én azzal vigasztaltam, hogy ez nálam szintúgy van, mint hiszem két oknál fogva: először mivel kitűnő aritmetikai tehetséggel csakugyan nem bírok, s másodszor, mivel magány pénztáram rendszeren oly karban van, hogy a magas számokkai sokszorozást nélkülözhetem.” Szontagh 2017, 50.

64 Szontagh 2017. Értékelését lásd Mester 2017.

munkán az önművelés szerepéről: „Amit pedig még életemben ki kell adnom, az az önművelődés tudománya, vagy inkább az arra való útmutatás, mert ezt nem mint tudományt adom elő, nem tudósan, hanem életrevalóan, népszerűleg egészen öntapasztalásomból. Kár volna egy hosszú életben, gyakorlati és tudományos pályán tett tapasztalásaimat közre nem bocsátanom. Nevelés, oktatás sokat tehet, de soha nem önmunkásság, önművelődés nélkül. Minden nagy ember önmagát művelte ki. Nélkülözhetetlen feltétele. Enélkül minden oktatás csak külső rátapasztás és tölcserelés, az anyagnak szervezetünk általi fel nem dolgozása nélkül. Magam is, ámbár szorgalmas nevelésben részesültem, önmagam műveltem ki magamat, katonává és magyar íróvá. Így képezi minden jeles ember önmagát, belőlről kifelé, az igaz, szép és jó irányában. Magyar ifiaknak, öntudatos haladásunk ezen keletkező második szakában, ily útmutatás felette szükséges, s ha visszhangra talál, a legjótékonyabb hatást teheti.”⁶⁵

Ez a munkája bár elkészült, már nem jelent meg, mert Szontagh 65 évesen, 1858. június 7-én Pesten elhunyt. Pályáját egyes szám 3. személyben a maga ironikus modorában így összegezte: „Ha a gyakorlati életben ki nem józanodik, hihetőleg valami Fichte-féle bölccsé válik, de gyakorlati pályán hasznát alig vehettük volna, dohányt, dinnyét, mikben később remekelt, ügyesen alig természet, legfellebb burgonyát rosszul s hihetőleg szükségből, mert életrevaló ember nem válik belőle, s alkalmasint végre azon sors éri, mi tudós földijét, Fejes Jánost, ki, mint Kazinczy Ferenc, vénségében koplalt. Szerencséjére azonban katona lett, s e pályán azonnal maga Napoleon vette orvoslásba, oly ágyúdurrogást gerjesztvén fülei körül, hogy a legátalkodottabb idealista is kijózanodott, s a realis világ hatalmát elismerte volna.”⁶⁶

Szontághot 1858. június 18-án temették el a Máriássy ezred kapitányi uniformisában. A gyászszertartáson megjelentek az akadémia elnöke és pesti tagjai, a gazdasági egylet igazgató tagjai, a szerkesztőségek és az írók. A *Hölgyfutár* tudósítója beszámolt a temetésről: „Szontagh Gusztáv tudósunk temetése tegnapelőtt délután, nagy közönség előtt ment véghez. Míg élt, minden ismerőse, szerette; most koporsójában minden ismerőse megsiratta. – Nem fogjuk többé hallani a vén katona kedélyes élceit, a bölcsész tanuságos vitáit, s a fáradhatlan gazdász bő ismereteit. – Ez a szomorú gondolat volt kifejezve minden arcon, mely koporsója körül volt látható, hogy egy szomorú kötelességet teljesítsenek. Koporsója fölött Székács József lelkész úr tartott gyászbeszédet, s a pesti protestáns szeminárium növendékei bús kardalt énekeltek. Ezenkívül a koporsót egy század katonaság követi zeneszóval, emlékeztetve mindenkit, hogy a derék tudós hajdan hős harcos volt, s nem csak a tudomány, hanem a csaták terén is érdemeket szerzett.”⁶⁷

A *Vasárnapi Ujság* 1858. június 20-i számában megjelent nekrológ így emlékezett az elhunytára: „Szontágh külsőleg magas, sovány termetű, kissé görnyedt, katonás járású és modorú, nem u. n. szép arczu, de rendkívül kellemes és szeretetreméltó

65 Szontagh 2017, 174–175. Később ennyi jelent meg belőle, mint egy készülő nagyobb munka előzetese: Szontagh 1857b. A teljes mű 239 oldalas, nem autográf tisztázatat lásd Szontagh Gusztáv: Önművelés. MTA KIK Kézirattára Tört. 4r 10/a.

66 Szontagh 2017, 53.

67 *Hölgyfutár*, 9 (1858). 130. sz. 520.

társalgási egyéniség volt; igényeiben szerény, életmódjában kevéssel megelégedő agglégény, valódi bölcs: a függetlenség, egyszerűség s természet barátja. Irodalmi nyelve, beszédjével egyaránt, ritka kellemű, elmés és tartalmas, fűszeres és tanulságos vala. Legmagasabb élvét végső óráig a nyílt természetben, vagy az eszmék országával, a tudományokkal való foglalkozásban, a csendes és nemes munkásságban lelt, s az utolsó időkben is »Önmivelés«-ről írt, bölcséleti művön dolgozott, de melyet be nem fejezhetvén, csak kéziratban levő töredékét hagyta hátra.”⁶⁸

Sírja fölé a Gazdasági Egylet és a Kisfaludy Társaság márvány obeliszket emelt, talapzatán ezzel a felirattal:

*„Karddal s tollával nemesen szolgálta hazáját,
Hű mint hős, mint bölcs mély eszű, tiszta szívű.
A kardot letéve, de a tollal harcolta végig,
Jobbjából a halál, míg maga vette ki azt.”*⁶⁹

Az obeliszkre vésett neve ugyan már szinte olvashatatlan, a felirat pedig teljesen elkopott, Szontagh emlékezete azonban töretlenül él. Szülőhelyén, Csetneken 2018. november 18-án emléktáblát avattak a tiszteletére, a Magyar Hadtudományi Társaság pedig 2025-ben a Magyar Tudományos Akadémia 200. évfordulás programjához csatlakozva tudományos projektet indított *Szontagh Gusztáv-program* néven, amely célul tűzte ki a magyar nyelvű hadtudományi terminológia gondozását, egy megújított *Katonai terminológiai értelmező szótár* munkálatainak elindítását és ehhez csatlakozva az MTA katona akadémikusait bemutató kiállítás és kötet létrehozását.

4. kép.

*Szontagh Gusztáv síremléke
a Fiumei úti sírkertben a 29/1-es parcellában,
a név és alul a felirat már elkopott*

(A szerző felvétele)

68 *Vasárnapi Ujság*, 1858. június 20.

69 A katonai temető felszámolásakor az 1900-as évek elején sírját és az emlékoszlopot áthelyezték a Kerepesi úti temetőbe (ma Fiumei úti sírkert), Deák és Batthyány Mauzóleuma közelébe. Testét exhumálták, akkor fedezték fel és azonosították egyenruhája foszlányait.

Legfontosabb művei

[Tuskó Simplicius]: A literaturai kritikás folyóírásokról. *Tudományos Gyűjtemény*, 11 (1827/7). 91–103.

Napóleon az író s annak emlékirataiból töredékek. *Tudománytár*.

Szerk. Schedel Ferenc. 7. k. 1835. 119–171.

Propylaeumok a magyar philosophiához. Buda, Magyar Kir. Egyetem, 1839.

A magyar philosophia alapelvei és jelleme. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. V. Buda, 1842. 116–143.

Emlékbeszéd Tanárky Sándor r. tag felett. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*. V. Buda, 1842. 204–213.

Propylaeumok a társasági philosophiához tekintettel hazánk viszonyaira. Buda, Emich Gusztáv, 1843.

A szenvedelmes dinnyész. Körülményes útmutatás jeles dinnyék termesztésire. 1843.

Útmutatás az okszerű dohánytermesztésre. Buda, Magyar Gazdasági Egyesület, 1846.

Tudomány, magyar tudós. *Új Magyar Muzeum*, 1/1. (1850–1851) 377–390.

Eszmecsere Toldy Ferenc és Wenzel Gusztáv társaimmal. *Új Magyar Muzeum*, 1/1. (1850–1851) 663–695.

A magyar egyezményes philosophia ügye, rendszere és eredményei. 1855.

A magyar Partheon alapjai. I–II. *Magyar Académiai Értesítő*, 16 (1856/4): 161–; 331–

Eszmecsere az egyezményes bölcsélet körül. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 17 (1857) 145–159.

Magyar philosophia. Viszonzás Erdélyi János munkájára: „A hazai bölcsészet jelene”. *Új Magyar Muzeum*, 7/1. (1857). 215–240.

Szontagh Gusztáv irodalmi bírálatai. Bev. Dékány Andor. Budapest, 1929.

Emlékezések életemből. Szerk. Mester Béla. Budapest, 2017.

FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM

Források

Haus- Hof- und Staatsarchiv Kriegsarchiv Wien, Conduit Liste IR 37. Karton 114. (1824–1836.)

Haus- Hof- und Staatsarchiv Kriegsarchiv Wien, Personalunterlagen, Grundbuchsblätter IR 37. Karton 2429. (1820–1840)

MTA KIK Kézirattár, Magyar irodalom Levelezés 4r 97, 149 Szontagh Gusztáv levelei Toldy Ferenchez

MTA KIK Kézirattár Történelem 2r 11Önéletrajzi adatok Szontagh Gusztávtól

MTA KIK Kézirattár Történelem 4r 10. Szontagh Gusztáv naplójegyzetei, Emlékezések életemből, Önművelés, Eszmetöredékei a tisztképzésről

Szontagh Gusztáv Emlékezések életemből. Szerk. Mester Béla. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó. 2017.

Irodalom

- Ács Tibor 1986. Kiss Károly. (A múlt magyar tudósai) Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Ács Tibor 1991. „Az olyan végtelenül bonyolult hadtudomány”. (Tudománytörténeti vázlat.) *Hadtudomány*, 1 (1991): 1.
- Ács Tibor 2012. Tanárky Sándor életművének irodalmáról. Konstansok és változók a jeles tudós életrajzá-
nak kutatásában. (1. rész) *Hadtudomány*, 2012/1–2. 22–25.
- Császár Elemér 1918. Szontagh Gusztáv kritikai munkássága. *Budapesti Szemle*, 1918. (173. sz.) 107–122.
- Fried István 1992. Szontagh Gusztáv képzőművészeti élményei Itáliában. *Ars Hungarica*, 1992. 220–230.
- Geday Gusztáv 1972. Nagy elődök. Szontagh Gusztáv. *Kertgazdaság*, 4 (1972/4). 88–90.
- Gyűjtemény*, 11. évf. 1827. 7. sz. 98.
- Horkay László 2018. A magyar nyelvű filozófia története a XVII. század közepétől a XIX. század végéig. Bevezetés
a magyar filozófiai gondolkodás történetébe. 2., jav. kiadás, Debrecen: Debreceni Református Egyház-
kerület.
- K...n.: Szontagh Gusztáv (1793–1858). [Nekrológ] *Vasárnapi Ujság*, 1858. június 20. 289–290.
- Kornis Gyula 1926. A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia. In: A magyar Tudományos Akadémia
első évszázada. I. Budapest.
- Markó Árpád 1960. Adalékok a magyar katonai nyelv fejlődéstörténetéhez. V. közlemény. „IV. Fejezet.
A magyar katonai nyelv körüli fáradozások a reformkorban. A Tudós Társaság katona tagjainak
munkássága.” *Hadtörténelmi Közlemények*, 1960/2. sz. 169–181.
- Mester Béla 2006. *Magyar philosophia. A szenvedelmes dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár–Szeged.
- Mester Béla 2005a. A nemzet mint kommunikációs közösség Szontagh Gusztáv politikafilozófiai kísérleté-
ben. *Beszélő*, 2005/6–7. 140–146.
- Mester Béla 2005b. Nyelv és politikai közösség a reformkorban Szontagh Gusztáv gondolkodásának tük-
rében. *Magyar Kisebbség*, 2005/3–4. 211–222.
- Mester Béla 2006. Szontagh Gusztáv magyar filozófiája. In: Mester Béla: *Magyar philosophia. A szenvedelmes
dinnyésztől a lázadó Ikaroszig*. Kolozsvár – Szeged, 2006. 71–143.
- Mester Béla 2017. Szontagh Gusztáv a reformkor filozófiai életében. In: *Szontagh Gusztáv Emlékezések éle-
tekből*. Szerk. Mester Béla. 7–16. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai
Intézet – Gondolat Kiadó.
- Mészáros András 1984. A Hegel-vita Magyarországon az egyezményes filozófia és Erdélyi János bölcselé-
te. *Irodalmi Szemle*, 1984. 337–749.
- Palcsó István 1893. A késmárki ág. hitv. ev. kerületi Lyceum története. Késmárk.
- Perecz László 1993. *Két kísérlet. (Az egyezményesek és Alexander Bernát a „nemzeti filozófiáról”)* Budapest: Gon-
dolat Kiadó, 1993.
- Perecz László 2005. „Nemzeti kultúra”: nyitott vagy zárt? Szontagh Gusztáv és Palágyi Menyhért a ma-
gyar „nemzeti filozófiáról”. *Beszélő*, 2005/6–7. 146–152.
- Pukánszky Béla 1922. A magyar Hegel-vita. *Minerva*, 1 (1922): 8–10. 316–341.
- Szontagh Gusztáv 1827. A literaturai kritikás folyóírásokról. *Tudományos Gyűjtemény*, 11 (1827/7). 91–103.
- Szontagh Gusztáv 1835. Napoleon az író, s annak emlékirataiból. Töredékek. *Tudománytár*, 1835/7.
119–171.
- Szontagh Gusztáv 1839. Propylaeumok a magyar philosophiához. Buda.
- Szontagh Gusztáv 1842. Emlékezés Tanárky Sándor rt. tag felett. A *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* V.
Buda, 204–213.
- Szontagh Gusztáv 1850–1851. Eszmecsere Toldy F. és Wenzel G. társaimmal. *Új Magyar Múzeum*, 1
(1850–1851) 1: 663–695.
- Szontagh Gusztáv 1850–1851. Tudomány, magyar tudós. *Új Magyar Múzeum*, 1 (1850–1851):
- Szontagh Gusztáv 1856. A magyar Partheon alapjai. I. *Magyar Akadémiai Értesítő*, 16 (1856/4): 161–; 331–
- Szontagh Gusztáv 1857. Magyar philosophia. Viszonzás Erdélyi János munkájára: „A hazai bölcsé szet je-
lene.” *Új Magyar Múzeum*, 1857/1. 215–240.
- Szontagh Gusztáv 1857a. 1857-diki dinnyetermesztésem. *Gazdasági Lapok*, 1857/42. sz. 563–564.

- Szontagh Gusztáv 1857b. Egy korszerű szó az önművelés körül. *Új Magyar Muzeum*, 7 (1857) 1: 10–21.
- Szontagh Gusztáv 2017. *Emlékezések életemből*. Szerk. Mester Béla. Budapest: Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó.
- T. Szabó Levente 2003. Tudományfogalmak versengése. 19. századi viták. *Korunk*, 2003/3. 38–45.
- Toldy Ferenc 1851. Ismét: tudomány, magyar tudós. Értekező levél Szontagh Gusztávhoz. *Új Magyar Muzeum*, 1. (1851): 9. 469–486.
- Toldy Ferenc 1868. Szontagh Gusztáv. In: Toldy Ferenc: *Irodalomtörténeti olvasókönyv vonatkozással magyar irodalomtörténetére*. Budapest, 1868. Negyedik rész: Legújabb kor. 281–291. (szemelvényekkel Sz. G. filozófiai nézeteiből)
- Toldy Ferenc 1873. Irodalmi arcképek, 1853–1856 között. Gróf Zrínyi Miklós. In: Toldy Ferenc *összegyűjtött munkái*. 7. k. Budapest, 10–24.
- Vajda György Mihály 1937. *Az egyezményesek*. (Dolgozatok a Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem philosophiai szemináriumából, 21.) Budapest.
- Wenzel Gusztáv 1851. Eszmetöredékek a magyarok eredetéről. I–III. *Új Magyar Muzeum*, 1. (1851): 6. 305–329, 8: 431–457, 9: 586–499.